

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH TEXNOLOGIYALARI

NamDU tayanch doktoranti

Odiljanova Gulasal Ilhomjon qizi

p.f.n., dotsent

SHodmanov Qodirjon Odilxanovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari va ularning tavsifiy tahlili keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *umumiy o'rta ta'lim muassasalari, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari, tizimli yondashuv texnologiyasi, shaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasi, refleksiv yondashuv texnologiyasi, mufoqlashtirilgan yondashuv texnologiyasi, vaziyatli yondashuv texnologiyasi.*

Ma'lumki O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'limning uzluksizligi, uning mutlaqo yangi mazmuni umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, nufuzini oshirish, jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rniga yuksak baho berilgan. Hozirgi kunning ta'lim markazida shaxs turadi, unga ta'sir etuvchi, zaruriy fazilatlarni shakllantiruvchi bo'lib o'qituvchi timsoli mujassamlashgan. Barkamol, mustaqil fikrlovchi shaxs esa ijtimoiy hayotimizni farovon qiluvchi, rivojlanishni harakatlantiruvchi qudratli kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashni zamonaviy yondashuv texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bunday yondashuvlarning joriy etilishi mazkur jarayonlarda tasodifiy va kutilmagan holatlarning oldini olishga xizmat qilishi tadqiqotlarda o'z aksini topgan.

Jumladan, tizimli yondashuv texnologiyasida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar ahamiyat kasb etuvchi tashqi muhitda xizmat qilayotgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqiladi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligini o'rganishda tizimli yondashuv texnologiyasi o'ziga xos yaxlitlik, umumiylik, universallik, differentsiallik kabi tushunchalar asosida mujassamlashtirilgan integratsion texnologiyalarini o'z ichiga oladi. Universal tushunchalar apparati, abstraksiyaning yuqori darajasi, asosiy tamoyillarning integrativ xususiyatlari – sub'ektlarning turli sohalar bo'yicha tushunchalari, fikrlashi va dunyoqarashini o'rganishning samarali usuli sifatida tizimli yondashuv texnologiyasini qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Tizimli yondashuv texnologiyasining asosiy tushunchasi "tizim" bo'lib, aloqa, munosabatlar, integratsiya, yaxlitlik, tashkil etuvchi qismlar kabi tushunchalar orqali

ifodalanadi. Tizimning bir-biri bilan bog'liq bo'lgan, o'zaro ta'sir etuvchi komponentlarining majmui yaxlit ob'ektni tashkil etadi.

Pedagogika fanida tizimli yondashuv texnologiyasi yo'nalishida turlicha qarashlar mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tizimlilik, yaxlitlilik – bunday shakldagi tizimni komponentlar, o'zaro ta'sir etuvchi qismlar va bo'g'inlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi tashkil etadi va ularning o'zaro birikishi funksional vazifalarni amalga oshirish va rivojlantirishni ta'minlaydi.

2. Pedagogik tizimda tizimni tashkil etuvchi omillardan biri maqsad bo'lib, unga erishish uchun metod va vositalar zarur hisoblanadi. Maqsadga erishishda tizim va uning komponentlarining harakati tizim funksiyasining mohiyatini belgilaydi.

3. Pedagogik tizim uni tashkil etuvchi komponentlar majmuini ifodalab, uning o'zgarishi ichki ziddiyatlarga bog'liq bo'ladi.

4. Pedagogik tizim ochiq bo'lganligi sababli tashqi muhit bilan ko'pgina kommunikatsiyalar orqali bog'liq bo'ladi. Tashqi muhit va mavjud munosabatlar pedagogik tizimning harakatlanishi va rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

5. Axborotlarning pedagogik tizimga kelib tushishi va undan qayta uzatilishi tizim komponentlarining o'zaro va butun bir tizim bilan hamda tizimning tashqi muhit bilan aloqa qilish uslublari hisoblanadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga ilmiy yondashuv texnologiyasining barcha asoslari umumnazariy, umumboshqaruv, umumtexnologik, umumtizimlilik yondashuv texnologiyasi bo'yicha olib borilgan izlanishlarning natijalariga asoslanadi. SHundan kelib chiqib, tadqiqotchi, olim, rahbar yoki pedagog har bir hodisa va voqeani, har bir ob'ektni hamda o'z faoliyatini tizim sifatida hisoblab, tizimli yondashuv texnologiyasi tamoyillarini qo'llashi lozimdir.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida rahbar va pedagog xodimlarning asosiy vazifasi pedagogik jarayonlarni tashkil etishda ijobiy natijalarga erishish uchun jamoada zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlash uchun pedagogik jarayonlarni yaxlit tizim sifatida rivojlantirish hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liq holda yaxlit tizim deb hisoblasak, ularni tashkil etish va boshqarish ham tizimli xususiyatga ega bo'lishi kerak. Pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga tizimli yondashuv texnologiyasining mazmun va mohiyatini quyidagi tamoyillar asosida ko'rsatishimiz mumkin:

- Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayon ishtirokchilari hisoblangan o'qituvchilar va o'quvchilar mazkur jarayon sub'ektlari sifatida faoliyat ko'rsatishi, ya'ni pedagogik jarayonlarda sub'ekt-sub'ekt munosabatlarining qaror topishi;

- pedagogik jarayon sub'ektlari faoliyatining maqsadga yo'naltirilganligi, izchilligi va o'zaro bog'liqligi;

- majmuaviylilik – pedagogik jarayonlar o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan komponentlar majmuidan iborat ekanligi;

- integrativlik – harakatlanish va rivojlanishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarning o'zaro birligi;

- o'zaro bog'liqlik – pedagogik jarayonlar alohida bir tizim sifatida va yuqori tartibli yaxlit pedagogik tizimning tashkil etuvchi komponenti sifatida mavjudligi;

- kommunikativlik – pedagogik tizimning tashqi muhit va boshqa tizimlar bilan o'zaro ta'sir etish xususiyatlariga ega ekanligi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayonlar samaradorligi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonlari natijaviyligi sub'ektlarning shaxsiy rivojlanishi va tayyorgarligining davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiqlik darajasini belgilaydi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi mavjud muammolarni hal qilish yo'nalishidagi yondashuv texnologiyalari, an'analar, taomyillar, belgilangan tartib va me'yorlarni o'z ichiga oluvchi ta'lim muassasasi madaniyati pedagogik tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi falsafasi va madaniyatini (boshqaruv, pedagogik, o'quv, ma'naviy) o'zaro moslashtirish juda zarur.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarish uchun rahbarlar va jamoaning boshqa vakillaridan iborat ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi, ya'ni ichki nazorati tashkil etiladi. Ta'lim muassasasi jamoasi – bu murakkab tizim bo'lib, o'quv va mehnat faoliyatini qoniqarli tashkil etish, shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatining natijalariga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi rasmiy va norasmiy, gorizontal va vertikal, shaxslararo va mehnat faoliyatiga oid aloqalar hamda munosabatlarni qamrab oladi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasasi boshqaruv faoliyatining tizimli ob'ekti sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

- zaruriyat, imkoniyat, ta'lim muassasasining ko'rsatkichlari va o'z qobiliyatini baholash mezonlarini hisobga olish asosidagi rivojlanish yo'nalishi;

- uning salohiyati, funksional imkoniyatlari, individualligi va madaniyligi;

- ta'lim muassasasi joylashgan hudud mentaliteti;

- uning yaxlit pedagogik tizimi;

- ilmiy-metodik mahsulotlar va vositalar bilan ta'minlanish imkoniyatlari;

- ichki imkoniyatlari va tashqi muhit bilan munosabatlari;

- pedagogik va ta'lim muassasasi jamoalarining rivojlanishi, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim muassasaning ichki boshqaruv tizimi va uning rivojlanishi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayonlarda sub'ektlar faoliyatini muvofiqlashtirish uchun ularning mustaqil va samarali fikrlashining muhim mexanizmi sifatida refleksiv yondashuv texnologiyasi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Refleksiv yondashuv texnologiyasi jarayonida o'rganilayotgan tushunchalarni keng tizim kontekstida tushuntirish jarayonlarini alohida tashkil etish, sub'ektlarning o'zini-o'zi tahlil qilishi, o'z tushunchalari hamda xatti-harakatlarini faol o'ylab ko'rish uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda shaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasi ham zarur hisoblanib, pedagogik jarayonlarda sub'ektlar faolligini ta'minlash

va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga sub'ektlarni motivlashtirish yo'nalishi sifatida vujudga keladi.

SHaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasida shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv texnologiyasi asosida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda o'quvchi-o'quvchilar sub'ekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida, o'quvchi-o'quvchi shaxsining sub'ekt sifatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi.

Pedagogik jarayonlar va sub'ektlar faoliyatining tez o'zgaruvchan xususiyatlari yana bir metodologik yondashuv texnologiyasini joriy etishga e'tibor qaratish zaruriyatini belgilaydi, ya'ni boshqariluvchi ob'ektning ma'lum bir sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab boshqarishning ma'qul uslubini qo'llashni talab qiladi. Bu o'z navbatida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlariga vaziyatli yondashuv texnologiyasini tatbiq etishni nazarda tutadi.

Vaziyatli yondashuv texnologiyasi – pedagogik jarayon samaradorligini aniq vaziyatlarga ko'ra aniqlashni ko'zda tutadi. Vujudga kelayotgan vaziyatlarga ko'ra sub'ektlar faoliyatini muvofiqlashtirib boshqarish eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

Vaziyatli yondashuv texnologiyasida boshqariluvchi ob'ekt hisoblangan pedagogik jarayonning aniq sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab sub'ektlar – o'qituvchi-o'quvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish mazkur jarayon samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Vaziyatli yondashuv texnologiyasi jarayonida quyidagilarni inobatga olish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi:

- pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillarni aniqlash maqsadida pedagogik jarayonda vujudga kelayotgan vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish va ob'ektiv baholash;
- turli pedagogik vaziyatlarda erishish mumkin bo'lgan natijalarning samaradorligini oldindan aniqlash;
- pedagogik jarayonlarni va sub'ektlar faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishni rejalashtirishda mazkur jarayonga tasir ko'rsatuvchi omillarni hamda vujudga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarni oldindan tasavvur qilish asosida sub'ektlar faolligini ta'minlash yo'llarini belgilash.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirish, ko'zlangan maqsadga erishishda sub'ektlar faolligini ta'minlashga jalb etiladigan sarf-xarajatlarning me'yordan ortmasligini ta'minlovchi, sub'ektlarning imkoniyati, qobiliyati va boshlang'ich tushunchalariga hamda mavjud vaziyatlar va shart-sharoitlarga mos keluvchi, eng qulay bo'lgan hamda pedagogik jarayon va uning tarkibiy tuzilishini qayta tashkil eta oladigan tizimni vujudga keltirish muvofiqlashtirilgan yondashuv texnologiyasini joriy etishdir.

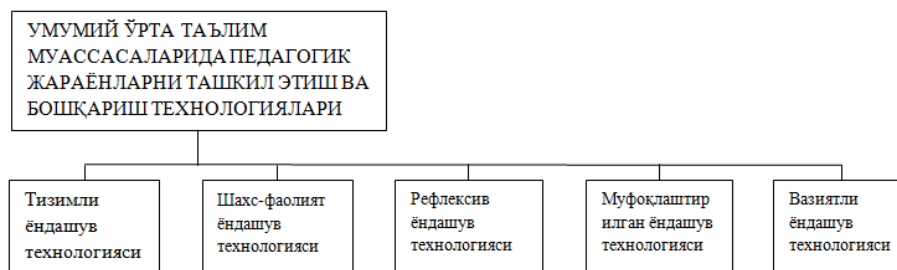
Muvofiqlashtirilgan yondashuv texnologiyasini amaliyotga tatbiq etilishi natijasida sub'ektlarning faolligini hamda pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlash uchun sarf

etiladigan mehnat va vaqt tejaladi, shuningdek, pedagogik jarayonlarda bir tomonlamalilik, ya'ni sub'ekt sifatida faqat o'qituvchining o'zi faoliyat ko'rsatishi bartaraf etiladi.

Natijalar bo'yicha boshqaruv yondashuv texnologiyasining asosiy g'oyasi shundan iboratki, hech bir jarayon, jumladan, pedagogik jarayon ham o'zidan-o'zi hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Pedagogik jarayonlarning ahamiyati uning natijaviyligida o'z ifodasini topadi va uning natijaviyligi sub'ektlar – o'qituvchi-o'quvchilarning faolligini ta'minlash va faoliyatini muvofiqlashtirish asosida turli rivojlanishlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Natijalar bo'yicha boshqaruv tushunchasi rivojlanish tizimi sifatida amal qiladi va pedagogik jarayon sub'ektlari faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash asosida belgilangan natijalarga erishish mumkin. Mazkur jarayonda belgilangan vazifalar va o'rganiladigan tushunchalarning mazmun-mohiyatini har bir ishtirokchiga tushuntirish orqali sub'ektlarning o'zini-o'zi boshqarishi hamda o'z faoliyatiga ijodiy yondashuv texnologiyasini joriy etishi ta'minlanadi.

YUqoridagi keltirilgan ma'lumotlarga asoslangan holda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini inobatga olib, ularni shartli ravishda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari tizimi (1-rasm) sifatida tasvirlash mumkin.

1-rasm. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari tizimi

CHunki umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda keltirilgan texnologiyalarni hech qaysi biri mustaqil ravishda ixtiyoriy vaziyatlarda universiallikka da'vogar bo'la olmaydi. SHuning uchun ulardan ixtiyoriy pedagogik jarayonda o'zaro bog'liq holda foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A.. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. – Toshkent: Fan. – 2008. – 169 b.
2. . Rahimov, M., / Shodmanov, Q. (2022). The main approach technologies for organizing and managing pedagogical processes in secondary schools. Evraziyskiy magazine

akademicheskix issledovaniy, 2(13), 1267–1271. Izvlecheno grass <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/7932>.

3. Jurayev, A., / Shodmanov, Q. (2023). Professional ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan innovatsion ta'lim texnologiyalari va ularning ahamiyati. International scientific journal "Interpretation and researches" Volume 1 issue 3 | ISSN: 2181-4163 | UIF-2023: 8.2.